

Манадыйныя песнапенні беларуска-ўкраінскіх Ірмалагіёнаў і праблема іх аднаўлення

Жукоўская І. І.

Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава», Віцебск

Музычнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага адлюстравана ў разнастайных богаслужбовых кнігах. Вывучэнне ўзораў гімнаграфіі, якія прадстаўлены ў натаваных рукапісных крыніцах, звязана з прачытаннем музычна-паэтычных тэкстаў і дэшыфроваўкай нотнага запісу, які выйшаў з ужытку і забыты. Як вядома, у Ірмалагіёнах канца XVI – XVIII стагоддзя песнапенні запісаны кіеўскай пяцілінейнай натацыяй, прачытанне якой, на першы погляд, дае магчымасць хутка аднавіць старажытныя манадыйныя распевы. Але складаная эвалюцыя гэтай сістэмы фіксацыі абумовіла шматлікасць трактовак ноталінейных тэкстаў Ірмалагіёнаў. У артыкуле прыводзіцца паслядоўнасць расшыфроваўкі і рэканструкцыі аднагалосых песнапенняў, сфармуляваны прынцыпы прачытання складаных фрагментаў нотнага тэкста.

Ключавыя словы: Ірмалагіёны, рукапісныя крыніцы, манадыйныя песнапенні, музычна-паэтычныя тэксты, кіеўская пяцілінейная натацыя, знаменная натацыя.

(Искусство и культура. – 2017. – № 1 (25). – С. 42–51)

Monodic Chants of Belarusian and Ukrainian Irmologions and the Issue of their Revival

Zhukovskaya I. I.

Educational Establishment «Vitebsk State P. M. Masherov University», Vitebsk

The music domain of life in the Grand Duchy of Lithuania is reflected in various religious scripts. The study of hymnography samples which can be found in handwritten sources is linked to the study of poetic musical texts and to deciphering of musical notation which is long forgotten and out of use. In Irmologions of the late XVI – XVIII centuries the chants are written in t from of 5-line Kiev notation which appears to provide a way to promptly reconstruct the ancient monodic chants. However, the complex history of evolution of this from of notation lead to different interpretations of the line notated texts of Irmologions. The article offers the sequence for deciphering and reconstruction of monodic chants and the principles for reading complex fragments of notes.

Key words: Irmologions, handwritten sources, monodic chants, poetic musical texts, five-line Kiev notation, neumes notation.

(Art and Culture. – 2017. – № 1 (25). – P. 42–51)

Багатае і шматграннае музычнае жыццё Беларусі перыяду Вялікага Княства Літоўскага цесна звязана са сферай рэлігійнай культуры. Важныя падзеі, творчыя пошукі і дасягненні, а таксама штодзённая практыка царкоўнага спеву Усходніх хрысціянскіх царкваў знаходзіла сваё адлюстраванне ў шматлікіх богаслужбовых кнігах з натацыяй і ненатаваных. Вывучэнне ўзораў гімнаграфіі, якія прадстаўлены ў натаваных рукапісных крыніцах, звязана з прачытаннем музычна-паэтычных тэкстаў і дэшыфроваўкай сістэмы нотнага запісу, якая выйшла з ужытку і ўжо забыта. Як вядома, у рукапісных Ірмалагіёнах канца XVI – XVIII стагоддзя песнапенні запісаны кіеўскай пяцілінейнай натацыяй, прачытанне якой, на першы погляд, дае магчымасць хутка аднавіць старажытныя манадыйныя распевы. Але складаная эвалюцыя гэтай сістэмы фіксацыі, спалучэнне ў ёй выбранных рыс некалькіх

натацый, што склаліся ў сярэдневяковай Еўропе [1–5], абумовіла шматлікасць трактовак ноталінейных тэкстаў Ірмалагіёнаў. Імкненне да духоўных вытокаў спрыяе ўзрастанню цікавасці да старажытных песнапенняў. Іх пошук і падрыхтоўка да выканання ўскладаюць пэўную адказнасць. Часам распаў паэтычнага тэкста ўпершыню ўвасабляецца ў жывое гучанне пасля некалькіх стагоддзяў маўклівага чакання на старых аркушах пеўчых кніг. Таму мэтазгодна звярнуцца яшчэ раз да праблемы прачытання і аднаўлення манадыйных песнапенняў, запісаных у ноталінейных Ірмалагіёнах, і абазначыць *punctum saliens* (ад лац. [пунктум сальіэнс] – літаральна “кропка, якая дрыжыць, трапечацца”; самае важнае, самае галоўнае, сутнасць) у іх.

Мэта артыкула – вызначыць паслядоўнасць расшыфроваўкі песнапенняў, зафіксаваных кіеўскай натацыяй, і асноўныя прынцыпы іх рэканструкцыі.

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: zhukouskayairyna@gmail.com – І. І. Жукоўская

Матэрыялам даследавання абраны спісы песнапенняў розных жанраў (стыхіра Вялікай суботы, трапар трэцяга ступеннага антыфону другога гласа, ірмас трэцяй песні канона на Богаяўленне другога гласа), зафіксаваныя ў дзевяці натаваных рукапісах – у знаменных пеўчых зборніках сярэдзіны і канца XVII стагоддзя (два рукапісы), двазнаменным Актоіху пачатку XVIII стагоддзя (адзін рукапіс), ноталінейных Ірмалагіёнах канца XVI – сярэдзіны XVIII стагоддзя (шэсць рукапісаў)¹. Выбар абумоўлены адметнасцямі запісу гэтых песнапенняў у Ірмалагіёнах. У даследаванні выкарыстаны метады крыніцазнаўства, музычнай палеаграфіі і музычнай тэксталогіі.

Праблема дэшыфроўкі песнапенняў у навуковай літаратуры. Праблема дэшыфроўкі песнапенняў, запісаных кіеўскай натацыяй, была акрэслена ў другой палове XIX стагоддзя ў працах Д. В. Разумоўскага і І. І. Вазнясенскага. Складанасць прачытання напеваў са знакамі альтэрацыі ў двазнаменных рукапісах адзначана М. В. Бражнікавым [6, с. 124–125]. З 70-х гадоў XX стагоддзя займаліся вывучэннем “дзіўных бемоляў” у кіеўскай натацыі А. В. Канатоп [7], В. М. Халобаў [8], А. С. Цалай-Якіменка [1], Т. У. Ліхач [9] і іншыя навукоўцы, якія ажыццявілі грунтоўную работу па вырашэнні праблемы і тэарэтычным абаснаванні вынікаў даследаванняў.

Вызначана, што “дзіўныя бемолі” і дадатковыя ключы ўказваюць на ладавае адхіленне, якое адбываецца ў мелодыі [1, с. 203]. Высвятленне

¹ *Стыхіра Вялікай суботы «Приидите ублажимо веси Иосифа»*

Ірмалагіён 1598–1601 гадоў (Супраслеўскі) ІР НБУВ (Київ). – Ф. І, 5391. Арк. 284 адв.–286 адв.;
Ірмалагіён 1610–1620 і 50-х гадоў (Смаленскі-Куцеінскі) НББ (Мінск). – Ф. 091/283к. Арк. 204–205 адв.;
Абіход сярэдзіны XVII стагоддзя РГБ (Москва). – Ф. 354. № 144. Арк. 525 адв.–536.

Пеўчы зборнік канца XVII стагоддзя РНБ (Санкт-Петербург) Титов 4973. Арк. 122–127.

Трапар «Во безаконии руко своихо» трэцяга ступеннага антыфону другога гласа

Ірмалагіён 1598–1601 гадоў (Супраслеўскі) ІР НБУВ (Київ). – Ф. І, 5391. Арк. 237;

Ірмалагіён канца XVI – пачатку XVII стагоддзя (Львоўскі) ЛНБ (Львів). – Ф. МВ 50. Арк. 13–13 адв.;

Ірмалагіён 1649 году ІР НБУВ (Київ). – Ф. І, 3367. Арк. 77.

Актоіх пачатку XVIII стагоддзя РНБ (Санкт-Петербург) Соловецкое собрание 619 / 647. Арк. 12.

Ірмалагіён 1750 года РГБ (Москва) ТСЛ. – Ф. 304. І. 354. Арк. 73–73 адв.;

Ірмас «Елици изрешихомся сетей» трэцяй песні Канона на Богаяўленне, другі глас

Ірмалагіён 1598–1601 гадоў (Супраслеўскі) ІР НБУВ (Київ). – Ф. І, 5391. Арк. 66–66 адв.;

Ірмалагіён канца XVI – пачатку XVII стагоддзя (Львоўскі) ЛНБ (Львів). – Ф. МВ 50. Арк. 82 адв.–83;

Ірмалагіён 1649 год (Жыровіцкі) ІР НБУВ (Київ). – Ф. І, 3367. Арк. 30–30 адв.

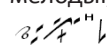
Ірмалагіён 3 чвэрць XVII стагоддзя МДА (Москва), № 231908. Арк. 78–78 адв.

прыроды бемоляў у знаменнай манодыі дазволіла выявіць адметнасці яго разумення распеўшчыкамі XVII стагоддзя. В. М. Халобаў адзначыў, што “дзіўныя галасы” ўспрымаліся майстрамі богаслужбовага спева “як выканаўчая манера, якая не змяняла ладавай сутнасці мелодыі” [8, с. 13–14]. Даследаванні Т. Ф. Уладышэўскай паказалі, што найбольш характэрнымі праявамі гэтай манеры выканання сталі: 1) паўтонавыя павышэнні ў песнапеннях, у якіх некаторыя папёўкі “не выходзяць за межы асноўнага гукарада”, іншыя ж – “цалкам пераключаюцца ў верхні гукарад”; 2) “транспазіцыі невялікіх адрэзкаў песнапенняў на тон уніз”, “паніжэнне гукарада” [10, с. 250–251]. Для дадзенай з’явы ў знаменных песнапеннях Т. Ф. Уладышэўскай уведзена паняцце “архаічная сістэма інтанавання” [10, с. 248–254]. Даследчык звяртае ўвагу на знак крыжа, які з’яўляецца ў круках на ўчастках мелодыі з транспазіцыяй [10, с. 251].

Звесткі пра “крыжавыя” або “сіпавыя” паметы ўтрымліваюцца ў тэарэтычных настаўленнях XVII стагоддзя [10, с. 253, 255; 11, с. 170]. На матэрыяле “Ключа разуменія” Ціхана Макараўскага Н. В. Масягіна прыходзіць да высновы аб маркіраванні *крыжавымі* паметами ў крукавым тэксце *дзіўных галасоў*, і іх адпаведнасці *дзіўным бемолям* пры фіксацыі манодыі кіеўскай натацыяй [11, с. 166]. Н. В. Масягіна таксама адзначана, што ў двазнаменных рукапісах “пры з’яўленні ў крукавым запісе *дзіўных* памет, у пяцілінейным запісе назіраецца зрух гукарада на вялікую секунду ўніз або ўверх” [11, с. 167]. Такім чынам, даследаванні медыевістаў дазваляюць канстатаваць функцыянальную аналагічнасць *дзіўных* памет у крукавым запісе і бемоляў у кіеўскай натацыі. Гэтыя знакі сталі адлюстраваннем архаічнай сістэмы, якая сфарміравалася ў старажытнарускім пеўчым мастацтве інтанавання (азначэнне Т. Ф. Уладышэўскай).

Паслядоўнасць і асноўныя прынцыпы аднаўлення песнапення. Рэканструкцыя песнапенняў, запісаных у Ірмалагіёнах, прадугледжвае, перш за ўсё, выяўленне фрагмента мелодыі, у якім патрэбна дэшыфроўка. У нотным запісе ён, як правіла, мае два ключы – асноўны, выпісаны ў пачатку нотаносца, і дадатковы, размешчаны ў сярэдзіне нотнага радка, і / або бемоль, які можа запісвацца з ключом (ключ з бемолям) ці без яго. Тэксталагічнае даследаванне музычна-паэтычных тэкстаў дазволіла выявіць у пяцілінейнай натацыі такую адметнасць фіксацыі мелодыі, як адсутнасць прыкмет мутацыі, і ў той жа час неабходнасць расшыфроўкі песнапення. Транснатацыя мелодыі без расшыфроўкі па прынцыпу “як напісана, так і чытаецца” ў такім выпадку выяўляе парушэнне логікі рэпрэзентацыі манадыянага распеву, страту ім чысціні стылістычных прыкмет і цэласнасці. Прачытанне песнапення становіцца найбольш блізкім да аўтэнтычнага пры супастаўленні некалькіх спісаў, прадстаўленых,

па магчымасці, рознымі сістэмамі запісу (крукавой з кінаварнымі паметами і кіеўскай). У сувязі з гэтам працэс рэканструкцыі будзе складацца з адбору спісаў і састаўлення табліцы-“партытуры”. Часам у мелодыі, запісанай кіеўскай натацыяй, сустракаюцца не ўласцівыя богаслужбовай манодыі вялікія крокі паміж суседнімі нотамаі. Меладыйны рух аказваецца разарваным вялікім інтэрвалам – трытонам, сэкстай або сэпцімай. Ліквідаванне разрываў меладыйнай лініі, калі яны ёсць, таксама складае этап работы па рэканструкцыі песнапення.

Разгледзім нотны тэкст, у якім утрымліваюцца “дзіўныя бемолі”, на матэрыяле стыхіры “на целование Плацаницы”. Для састаўлення табліцы абраны фрагменты з чатырох рукапісаў: двух ноталінейных² і двух крукавых (натацыя знаменная, з кінаварнымі паметамаі)³. Спісы ў табліцы размешчаны ў храналагічнай паслядоўнасці. Ноталінейныя тэксты наонныя (асобнамоўныя). Супраслэйскі спіс больш ранні па часе стварэння і ў дачыненні да Смаленскага (Куцеінскага) разглядаецца ў якасці спіса-архетыпа. Музычна-паэтычныя тэксты крукавых рукапісаў сярэдзіны і канца XVII стагоддзя адносяцца да розных фанетычных рэдакцый, але распевы ўчасткаў з ладавым адхіленнем суадносяцца як тоесныя. Незначнае адрозненне выяўлена ў фрагменце мелодыі, які завяршае стрэльна-стацейны зварот : ркви”. У спісе канца XVII стагоддзя знаходзяцца чатыры знамені (дзве стапіцы і два крукі), якія адсутнічаюць у рукапісе сярэдзіны XVII стагоддзя (дадатак 1, табл. 1). Як бачна з табліцы № 1, распевы ў крукавым і ноталінейным запісах відавочнага падабенства не маюць. Але ў меладыйнай лініі абодвух спісаў знаходзіцца каркас, які ўтварае супадаючыя інтанацыйныя фрагменты ў сярэдзіне і заканчэнні формул. Так, меладыйныя формулы “Симеон бо прорече” і “збытсся глаголющее во церкви” у Ірмалагіёнах і знаменных Пеўчых зборніках можна аднесці да меладыйна роднасных (дадатак 1, табл. 2). Абраныя ноталінейныя і крукавыя спісы прыцягваюць увагу супадзеннем мутацый. У Ірмалагіёнах на ладавае адхіленне ўказваюць дадатковы ключ і бемоль. Дадатковы альтовы (высокі) (азначэнне А. Ю. Шаўчук [4]) ключ з’яўляецца ў спісе 1598–1601 гадоў у распеве “анена” перад формулай “збытсся”, а ў меладыйнай формуле “денесе” перад *мі* запісаны бемоль (дадатак 2, іл. 1). Адпаведны ўчастак песнапення, папёўка “збытсся” ў знаменным рукапісе канца XVII стагоддзя выдзяляецца паметай *пакой* з *крыжам* перад *круком светлым*. Альтовы (высокі) ключ і бемоль указваюць на

перамяшчэнне гексахордаў: простага $G A H - C D E i$ бемалярнага $F G A - B C D$. У выніку гэтага ў зоне дзеяння дадатковага ключа ноты H і e^1 паніжаюцца на $\frac{1}{2}$ тона і прачытваюцца як B і e^2 . У Смаленскім-Куцеінскім Ірмалагіёне ў запісе назіраецца неадпаведнасць спіса-архетыпа: апошнія чатыры гукі распеву “анена” зафіксаваны на вялікую секунду ўверх. Верагодна, своеасаблівым знакавым водбліскам архаічнага інтанавання выступае тут гукавысотнае перамяшчэнне мелодыі перад фрагментам з мутацыяй (формула “збытсся”) (дадатак 2, іл. 2).

Сутнасць “дзіўных галасоў” у ноталінейным запісе дапамагаюць зразумець звесткі пра сістэму *крыжавых* памет, якія ўтрымліваюцца ў старажытнарускіх тэарэтычных настаўленнях XVII стагоддзя. Н. В. Масыгіна звяртае ўвагу на тлумачэнне *крыжавой* паметы ў тэарэтычных працах XVII стагоддзя: “егда от настоящие пометы покоя ... будет писан другой покой ... (покой с крыжем. – Н. М.) и тот странный покой от настоящего покоя спустит рядом в мыслете... А переменит тот мыслет в покой для того, што с тое странныя пометы поидет вперед попевка ниже первые одною ступенью... по настоящему чину якобы в мыслете, а по предыдущему естеством покой” (РГБ, фонд 379, № 1, арк. 20 адв.–21 адв.) [11, с. 167]. У адпаведнасці з гэтым палажэннем музычна-тэарэтычнага настаўлення *крук светлы* з паметай *пакой* з *крыжам* прачытваецца ў крукавых спісах сярэдзіны і канца XVII стагоддзя як *фа*, а ўчастак мелодыі, які адпавядае формуле “збытсся”, транспануецца на вялікую секунду ўніз.

Аналагічна расшыфроўваецца тэкст перад мутацыяй у Смаленскім (Куцеінскім) спісе 283 к, дзе мелодыю трэба транспанавать на вялікую секунду ўніз і чытаць як $c^1-B-A-G$ (дадатак 1, табл. 1). Спісы ў кіеўскай натацыі можна было б прыняць за расшыфроўку крукавога запісу, калі б не безапеляцыйнасць часу стварэння рукапісаў: канец XVI – пачатак XVII стагоддзя – ноталінейных Ірмалагіёнаў, сярэдзіна і канец XVII стагоддзя – тэарэтычнага настаўлення і крукавога Пеўчага зборніка адпаведна. Так, у Ірмалагіёнах ладавае адхіленне выражаецца ў гукавысотным перамяшчэнні мелодыі ў распеве “анена” і “збытсся денесе” на тон уніз і пазначана асаблівымі знакамі (дадатковым ключом і бемолем), у крукавым зборніку – паметай *пакой* з *крыжам*.

Далей у крукавым запісе, які ідзе за стрэльна-стацейным зваротам “во церкви”, са знаменем *стапіца* выпісаны *крыж*. У адпаведнасці з настаўленнем другой паловы XVII стагоддзя “Ключ разумения”, функцыя *крыжа* пры абазначэнні “дзіўных галасоў” заключаецца, як высвятляе Н. В. Масыгіна, у іх адмене: “а крыжамі в простых согласиях отнюд ни которой пометки не ставить, того ради, што «крыжамі» отменять странные

² Ірмалагіён 1598–1601 гадоў, ІР НБУВ (Київ). – Ф. I, 5391; Ірмалагіён, 1610–1620 і 50-х гадоў, НББ (Мінск). – Ф. 091/283 к.

³ Абіход, сярэдзіна XVII стагоддзя РГБ (Москва). – Ф. 354, № 144; Пеўчы зборнік, канец XVII стагоддзя, РНБ (Санкт-Петербург), собрание Титова, 4973.

голосы потребно” (РНБ, ОЛДП, Q. 649, арк. 63) [11, с. 169]. Значыць, формулы “глаголющее” і “во церкви” расшыфроўваюцца ў кружавых спісах сярэдзіны і канца XVII стагоддзя без транспазіцыі.

Меладыйная формула “глаголющее во церкви”, якая запісана пасля ўчастка з модуляцыяй, у Ірмалагіёнах чытаецца як асобны меладыйны блок, які нібыта выпадае з распеву, разрываючы яго. У кодэксе 1598–1601 гадоў радок выдзяляецца з усяго музычна-паэтычнага тэкста вялікімі меладыйнымі крокамі на сэпціму (“збытся денесе” – “глаголющее во церкви”) і квінту (“глаголющее во церкви” – “и Твое [сердце]”, арк. 286 адв.). Функцыянальная тоеснасць ступеняў сагласій абіходнага гукарада дазваляе перанесці гэты ўчастак на кварту ўніз, кіруючыся пры гэтым рухам меладыйнай лініі. Абрис мелодыі ў лінейнай натацыі, як піша А. С. Цалай-Якіменка, “з’яўляецца адным з арыенціраў пры чытанні нотнага тэкста” [1, с. 208]. Зыходзячы з гэтага, пасля c^1 меладыйная формула чытаецца не ад b^1 , а ад f^1 . Меладыйны крок $c^1 - b^1$ маркіруе, як бачым, адмену знакаў, якія ўказваюць мутацыю.

У прыведзеным вышэй прыкладзе дадатковы ключ і бемоль адлюстроўваюць у натацыі архаічнае інтанаванне, але транспазіцыя мелодыі тут не прадугледжваецца. Пры расшыфроўцы на вызначаным участку тэкста неабходна панізіць на $\frac{1}{2}$ тона дзве ноты – mi і si . Надзвычай паказальна, што ў Ірмалагіёнах канца XVI – пачатку XVII стагоддзя ёсць знакі мутацыі, функцыянаванне якіх выступае прадвеснікам сістэмы *крыжавых* памет. Спісы трапара “Во безаконии руко своихо” ступеннага антыфону другога гласа, прадстаўлены ў табліцы 3, запісаны ў двух ключах – тэнаровым ключы з si бемолем (спіс 1598–1601 гадоў) і альтовом (спісы канца XVI – пачатку XVII стагоддзя, пачатку XVIII стагоддзя і 1750 года) (дадатак 1, табл. 3). Песнапенне, запісанае ў Ірмалагіёне 1649 года (Жыровіцкім), цалкам паўтарае Супраслеўскі спіс, але ў нотным запісе «дзіўнага бемоля» няма.

Ладавае адхіленне пазначана ў Ірмалагіёнах канца XVI – пачатку XVII стагоддзя ў формуле “Божествене живушей”. Для гэтага перапісчыкамі выкарыстаны тэнаровы ключ без бемоля (кодэкс 1598–1601 гадоў), і “дзіўны бемоль” перад re (Львоўскі спіс). Тут гэтыя знакі аналагічныя памеце з *крыжам* і абазначаюць транспазіцыю ўчастка мелодыі на тон уніз, а дадатковы ключ / з’яўленне бемоля пры тэнаровым ключы – адмену мутацыі. Транспазіцыя формулы на вялікую секунду ўніз неабходна і ў Жыровіцкім Ірмалагіёне, дзе ў нотным запісе “дзіўны” бемоль адсутнічае. Супастаўленне песнапенняў паказала, што ў спісах, якія датуюцца XVIII стагоддзем, распеў знівеліраваны, і архаічнае інтанаванне, якім падкрэслівалася меладыйная формула “Божествене живушей”, знікла.

Для дэшыфроўкі нотнага тэкста ірмаса “Елицы⁴ древних изрешихомся сетей” трэцяй песні канона на Богаяўленне (глас другі) параўнаем распевы з Супраслеўскага, Львоўскага і Жыровіцкага Ірмалагіёнаў (дадатак 1, табл. 4). Перапісчыкамі Ірмалагіёнаў выкарыстаны розныя ключы: дыскантавы ў Львоўскім і Жыровіцкім спісах, і альтовы з бемолем – у Супраслеўскім. Супастаўленне спісаў песнапення паказвае, што ў Ірмалагіёнах рэпрэзентуецца адзін распеў. Мелодыя, запісаная ў кодэксе 1649 года (Жыровіцкім), нязначна змененая, мае варыянтныя адрозненні. Песнапенне зафіксавана ў розных гукавысотных узроўнях, і ў нотных тэкстах назіраюцца розныя спосабы абазначэння меладыйных фрагментаў, дзе неабходна транспазіцыя. Так, у Львоўскім спісе бемолі маюць два значэнні: у адных выпадках гэтыя знакі ўказваюць на транспазіцыю на тон уніз, а ў іншых абазначаюць, што ступень ніжэй знаходзіцца на адлегласці паўтона. Бемоль-*re* запісаны перад формулай “изрешихомся сетей” і выклікае зрух мелодыі на вялікую секунду ўніз амаль да заключнай формулы “дарование”. Вяртанне ў вобласць асноўнага ключа, які запісаны напачатку натацыі, абазначана бемолем-*si*.

У спісе Львоўскага Ірмалагіёна ёсць знак альтэрацыі, які дадае новы аспект у разуменне “дзіўных галасоў” у кіеўскай натацыі. Перапісчык Львоўскага рукапісу кожны раз указвае бемоль перад *соль*. На думку аўтара артыкула, тлумачэнне гэтага знака наступнае: бемоль актывізуе і замацоўвае мадуляцыю. Ён “працуе” ў старажытнай пяцілінейнай натацыі нібы прадпісальны знак у сістэме-мове дарожных знакаў⁵. Нота *соль* знаходзіцца на ўчастку мелодыі, які транспануецца на тон уніз. Як вядома, у абіходным гукарадзе ступень *фа* выступае верхнім гукам паўтонавага інтэрвалу. Выстаўленне ж “дзіўнага” *соль*-бемоля нагадвае распеўшчыку аб умове перамяшчэння мелодыі ў рэжыме транспазіцыйнага “руху” на тон уніз.

У Жыровіцкім Ірмалагіёне для запісу мелодыі з архаічным інтанаваннем уведзены асаблівыя абазначэнні. Паніжэнне на тон указана квадратнымі дужкамі, якія выпісаны напачатку і напрыканцы ўнутрыскладовага распеву. Пры гэтым яго шэсць заключных нот аказваюцца па-за дужкамі. Значыць, супастаўленне спісаў дазваляе акрэсліць шмат акалічнасцей, якія трэба ўлічваць пры рэканструкцыі пеўчага помніка. Даследчык павінен памятаць, што ў натацыі Ірмалагіёнаў мутацыя можа вызначацца не толькі знакамі, але і меладыйным

⁴ Елицы (царкоўнаслав.) – каторыя; вы, каторыя; тыя, каторыя.

⁵ “Прадпісальныя знакі выкарыстоўваюцца для абазначэння неабходных кірункаў, умоў і рэжымаў руху” [Правила дорожного движения: утв. Указом Президента Республики Беларусь от 28.11.2007. – Минск: Беларусь, 2007. – С. 101].

зместам распеву, які выяўляецца толькі пры тэксталагічным вывучэнні канкрэтнага песнапення. Гэты прынцып прачытання аказваецца запатрабаваным пры аналізе Супраслеўскага спіса, дзе “дзіўныя бемоли” адсутнічаюць. Калі ў Супраслеўскім спісе фрагмент, для якога ўказана мутацыя ў Львоўскім Ірмалагіёне, не транспанаваць, то становіцца відавочным парушэнне цэласнасці распеву і яго стылістычных прыкмет.

Заклучэнне. На падставе разгледжаных ноталінейных спісаў, можна канстатаваць, што ў кодэксах канца XVI – пачатку XVII стагоддзя захавалася прырода і сутнасць знаменнага спеву, а таксама гукавышынная рэлятыўнасць запісу, уласцівая тэкстам эпохі Сярэднявекя. Створаная перапісчыкамі сістэма “дзіўных” бемоляў і дадатковых ключоў дазваляла фіксаваць ладавья адхіленні, што знайшлі пазней адлюстраванне ў тэарэтычных настаўленнях другой паловы XVII стагоддзя, і ў сістэме *крыжавых* памет у безлінейным запісе.

“Дзіўныя галасы” мелі прызначэнне паказваць: 1) паніжэнне на ½ тона; 2) транспазіцыю мелоды на вялікую секунду ўніз / уверх; і 3) актывізацыю і замацаванне функцыі асноўных знакаў мутацыі – бемоляў і дадатковых ключоў, якія абазначаюць транспазіцыю на тон уніз ці ўверх.

Песнапенні, у якіх патрабавалася транспазіцыя і паўтоновае паніжэнне, маглі фіксавацца без якіх-небудзь указанняў. У сувязі з гэтым прачытанне манадыіных песнапенняў па адным спісе можа стаць памылковым і істотна адрознівацца ад аўтэнтчнага распеву.

У запісе прааналізаваных распеваў, выяўленых у Ірмалагіёнах XVIII стагоддзя, архаічнае інтанаванне, уласцівае старажытным рукапісам, не знаходзіць адлюстравання.

Рэканструкцыя манадыіных песнапенняў, зафіксаваных кіеўскай натацыяй, прадугледжвае наступную паслядоўнасць дзеянняў:

1) выбар спіса-архетыпа; 2) стварэнне табліцы спісаў; 3) выяўленне фрагментаў, якія патрабуюць дэшыфруўкі; 4) прачытанне “дзіўных бемоляў” і дадатковых ключоў; 4) ліквідаванне ў распеве вялікіх меладыіных крокаў (пры іх утварэнні).

Праца выканана пры фінансавай падтрымцы Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў (дагавор № Г16-055)

ЛІТАРАТУРА

1. Цалай-Якименко, О. С. Київська нотація як релятыўна сістэма: за рукапісамі XVI–XVII століць / О. С. Цалай-Якименко // Украінське музікознаўство: наук.-метод. міжвід. зборн. / редкол.: М. М. Гордійчук [та ін.]. – Київ, 1974. – Вип. 9. – С. 197–224.
2. Поспелова, Р. К изучению генезиса и феномена киевской нотации в контексте западных нотаций / Р. Поспелова // Гимнология: материалы Междунар. науч. конф. «Памяти протоиер. Д. Разумовского» (к 130-летию Моск. консерватории), Москва, 3 сент. 1996 г.: в 2 кн. / Науч. центр рус. церков. музыки; отв. ред., сост. И. Лозовая. – М., 2000. – Кн. 2. – С. 563–571.
3. Поспелова, Р. Западная нотация XI–XIV веков: основные реформы / Р. Поспелова. – М.: Композитор, 2003. – 416 с.
4. Шевчук, Е. Ю. Киевская нотация конца XVI – начала XVIII веков в зеркале современных данных / Е. Ю. Шевчук // Сб. тр. / Рос. акад. музыки. – М., 2008. – Вып. 173: Звуковое пространство православной культуры. – С. 111–151.
5. Смоленский, С. В. О древнерусских певческих нотациях: Ист.-палеогр. очерк / С. В. Смоленский. – СПб.: ОЛДП, 1901. – 120 с. – (Памятники древней письменности и искусства; [вып.] 45).
6. Бражников, М. В. Русская певческая палеография / М. В. Бражников; предисл. Н. С. Серегинной. – СПб.: Рос. ин-т истории искусств, 2002. – 262 с.
7. Конотоп, А. В. Супрасльський Ирмологіон 1598–1601 годов и теория транспозиции знаменного распева: на материале певческой ноталинейной рукописи XVII в.: автореф. дис. ... канд. искусствовед.: 17.00.02 / А. В. Конотоп; Ин-т истории искусств. – М., 1974. – 29 с.
8. Холопов, В. Н. «Странные бемоли» в связи с модальными функциями в русской монодии» / В. Н. Холопов // Шк. знамен. пения. – 2000. – № 2. – С. 4–15.
9. Ліхач, Т. У. “Дзіўныя бемоли” ў беларускіх ноталінейных Ірмалоях XVII стагоддзя / Т. У. Ліхач // Вес. Беларус. дзярж. акад. музыкі. – 2001. – № 1. – С. 43–48.
10. Владышевская, Т. Ф. Музыкальная культура Древней Руси / Т. Ф. Владышевская. – М.: Знак, 2006. – 468 с.
11. Монах Тихон Макарьевский. Ключ разумения / Исследование памятника, расшифровка знаменной нотации Н. В. Мосягиной. – М.; СПб.: Альянс-Архео, 2014. – 388 с.

Паступіў у рэдакцыю 04.01.2016 г.

Таблиця 1. Фрагмент стихіры «на целование Плащаницы» з мутаціям

5391 ⁶		е- и-не-и-а	збы- стся
283к		и не-и- е и- не-и- а- ни	збы- стся
144		е - - - - -	збы- сте- ся
4973		е - - - - -	збы- стся
5391		де- не- се	
283к		де- не- се	
144		- - - - -	дне - - - - - се
4973		- - - - -	дне - - - - - есь
5391		гла-го- лю- ще-е	во цер- ко- ви
283к		гла-го- лю- ще-е	во цер- ко- ви
144		Гла- го-лю- ще- и- е-и	во це- рко- ви- і
4973		Гла го- лю	ще- е во це- ркви- и

¹ Для скарачэння запісу назваў рукапісаў у таблицах уведзены ўмоўныя абазначэнні: Ірмалагіён 1598–1601 гадоў (Супраслеўскі) ІР НБУВ (Київ). – Ф. I, 5391. Арк. 284 адв.–286 адв. – **5391**; Ірмалагіён 1610–1620 і 50-х гадоў НББ (Мінск). – Ф. 091/283к. Арк. 204–205 адв. – **283к**; Абіход сярэдзіны XVII стагоддзя РГБ (Москва). – Ф. 352, № 144. Арк. 144 адв.–145 адв. – **144**; Пеўчы зборнік канца XVII стагоддзя РНБ (Санкт-Пetersбург) Титов 4973 – **4973**; Ірмалагіён канца XVI – пачатку XVII стагоддзя (Львоўскі), ЛНБ (Львів). – Ф. МВ 50) – **МВ 50**; Актіох пачатку XVIII стагоддзя РНБ (Санкт-Пetersбург) Сол. собр. 619/647 – **619/647**; Ірмалагіён 1750 года РГБ (Москва) ТСЛ. – Ф. 304. I. 354 – **ТСЛ 354**; Ірмалагіён 1649 года (Жыровіцкі) ІР НБУВ (Київ). – Ф. I, 3367 – **3367**; Ірмалагіён 3 чвэрці XVII стагоддзя МДА (Москва), № 231908 – **МДА231908**.

Таблица 2. Мелодийные формулы «[Симеон бо прорече]» і «збытця глаголющее во церкви»

4973	
5391	
	е — — — — — збы- — — — — — стся
4973	
	гла го- лю ще- е во це- — — — — — ркви
5391	
	гла-го- лю- ще-е во цер- ко- — — — — — ви

Таблица 3. Фрагменты трапара «Во безаконии руко своих» з мутацияй

5391	
	Во бе-за-ко-ни-и ру-ко сво- и- — — — — — хо да не про-сте- ру- — — — — — те
МВ 50	
	Во- бе-за-ко-ни-и ру-ко сво- и- — — — — — хо да не про-сте-ру- — — — — — те
619/647	
	В без-за- ко- ни-и рук сво- и- — — — — — х да не про-струт
ТСЛ354	
	В бе-за- ко- ни- и рук сво- и- — — — — — х да не про- — — — — — струт

*нота читаецца на октаву ніжэй, як *F*

**нота читаецца на октаву ніжэй, как *Fis*

5391	
	Бо-же-стве-не жи-ву — — — — — ще-и — — — — — не да- — — — — — сте бо Хри-сто-со
МВ 50	
	Бо-же-стве-не жи-ву- — — — — — ще-и — — — — — не да- — — — — — сте бо Хри-сто-со
619/647	
	Бо-же-стве-не жи- — — — — — ву- — — — — — щи-и — — — — — не о- — — — — — ста-вля- — — — — — ет бо Хри-стос
ТСЛ354	
	Бо-же-стве-не жи- ву- — — — — — щи- и — — — — — не о- — — — — — ста-вля- — — — — — ет бо Хри-стос

	ра- ду-ем-ся и раз-ши- ря- емъ у- ста
МДА 231908	
	ра- ду-ем-ся и раз-ши- ря- емъ у- ста

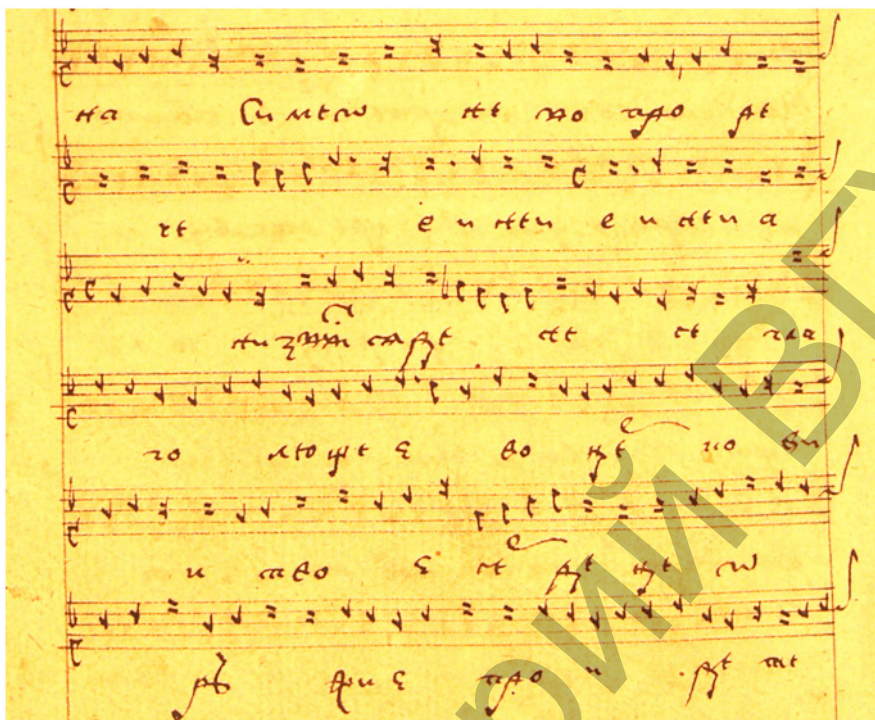
*нота читаецца на актаву ніжэй, як F

5391	
МВ 50	
	сло-во пле-ту- ще о-то сло- вес-со пе-ни- е е-же о на-со
3367	
	сло-во пле-ту- ще от сло- вес пе-ни- я Бо-гу и-же нам
МДА 231908	
	сло-во пле-ту- ще от сло- вес пе-ни- я и-же [ ] от нас

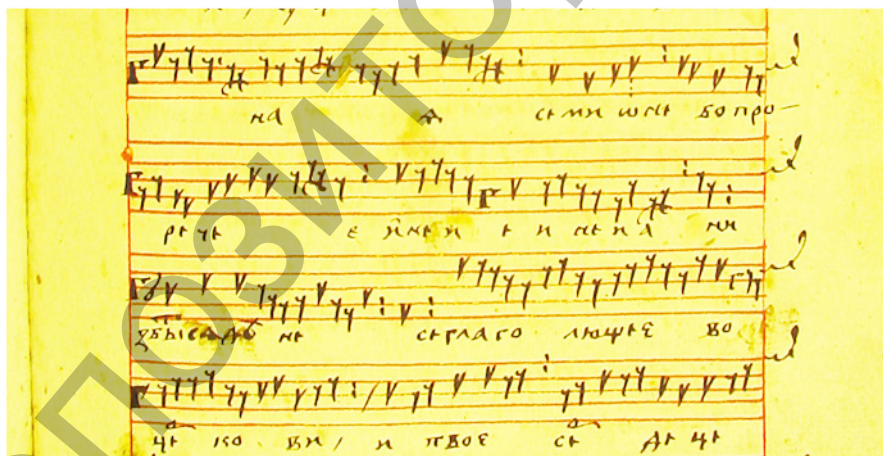
5391	
МВ 50	
	ви-де-сте да-ро- ва-ни-е
3367	
	да-ю-т-ся да-ро- ва-ни- я
МДА 231908	
	на-слаж-да- ет-ся да- ро-ва- ний

*нота читаецца на актаву ніжэй, як F

Манадыйныя песнапенні беларуска-украінскіх Ірмалагіёнаў і праблема іх аднаўлення

Іл. 1. Ірмалагіён 1598 – 1601 гг. НБУВ ІР фонд І, 5391, арк. 286 зв.

Іл. 2. Ірмалагіён 1610–20 і 50-х гадоў (Смаленскі-Куцеінскі) НББ (Мінск), фонд 091/283к, арк. 205. зв.